

Олександр ПАГІРЯ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>
e-mail: bandusak@ukr.net*

ВІД СПІВПРАЦІ ДО ВОРОЖНЕЧІ: ПРОТИСТОЯННЯ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ ТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ОРГАНІВ БЕЗПЕКИ (1938–1939)

Розглянуто еволюцію відносин між парамілітарною організацією Карпатська Січ та чехословацькими органами безпеки на території автономної Підкарпатської Русі (Карпатської України) на межі 1938–1939 рр. у бік посилення взаємної ворожнечі. На підставі широкого кола архівних джерел простежено три лінії конфлікту: 1) втручання січовиків у сферу громадського порядку й безпеки; 2) античеські виступи, спровоковані суперечливим рішенням Праги призначити чеського генерала армії Лева Прхалу (Lev Prchala) третім міністром автономного уряду Карпатської України; 3) спроби викрадення січовиками зброї та амуніції зі складів чехословацької жандармерії.

Зазначено, що хоча тертя між карпатськими січовиками та чехословацькими органами безпеки були помітні й раніше, однак саме рішення пражського уряду про призначення генерала Л. Прхали в середині січня 1939 р. сколихнуло карпатоукраїнське суспільство, призвівши до ескалації чесько-українських відносин і посилення міжнаціональної напруги у Карпатській Україні. Також вказано, що воно сприяло радикалізації самої Карпатської Січі зростанням агресії її членів до чеської присутності у краї. Констатовано, що ці події поставили на порядок денний Організації народної оборони Карпатська Січ (ОНОКС) питання заміни чехословацького безпекового корпусу на території Карпатської України, вилилися у кілька збройних сутичок із чехами і спроби захоплення січовиками зброї зі складів жандармерії.

Вказано, що автономний уряд, як правило, займав сторону січовиків у цих конфліктах, переслідуючи власні інтереси щодо посилення впливу на правоохоронні органи у краї. Простежено, що в умовах наростання напруги, збройний конфлікт, який спалахнув між карпатськими січовиками та чехословацькими військами в Хусті й околицях напередодні розпаду Чехо-Словацької Республіки (ЧСР), не був випадковістю, а став логічним підсумком експонентної ескалації їхніх відносин у попередні місяці. Зазначено, що досліджуваний антагонізм був певним віддзеркаленням загальних процесів у Другій ЧСР, де автономні регіони Словаччини та Підкарпатської Русі боролися за більші повноваження у сфері безпеки та прагнули позбутися надмірної опіки з боку Праги. Вказано, що в цьому відношенні дії Карпатської Січі проти чехословацької жандармерії мали чимало подібного з античеськими виступами Глінкової гвардії у Словаччині.

Ключові слова: Чехо-Словаччина, Карпатська Україна, Карпатська Січ, Лев Прхала, жандармерія.

Формування після Мюнхенської конференції у складі Другої Чехо-Словацької Республіки автономії на Підкарпатській Русі (Карпатській Україні) завершило 20-річний період боротьби за реалізацію прав місцевого населення в межах тих міжнародних і конституційних зобов'язань, які взяла на себе Прага після закінчення Першої світової війни. Короткий, але напрочуд динамічний період автономії (11 жовтня 1938 р. – 14 березня 1939 р.), був позначений не тільки гострою міжнародною боротьбою за долю краю, а й внутрішніми конфліктами в самій автономії. Серед багатьох локальних ліній протистояння виокремлюється боротьба за повноваження між центральною (Прагою) та автономною (Хустом) владою, що відображала складну динаміку відносин у пост-мюнхенській Чехо-Словащині. Спроби національно-політичної емансипації карпатських русинів-українців у конституційних межах Другої ЧСР наштовхнулися на відвертий спротив із боку чехословацької адміністрації і безпекового апарату, які нерідко демонстративно саботували виконання рішень автономного уряду на місцях. Це спричинило численні конфлікти між чехами та карпатськими українцями. Водночас на локальному рівні цей антагонізм посилювався впливом недержавного актора – Організації народної оборони Карпатська Січ, створеної у Хусті 9 листопада 1938 р. для «оборони державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українським громадянстві, поборювання протидержавної пропаганди та всесторонньої підтримки уряду Підкарпатської Русі, зокрема для удержання ладу та безпеки»¹. Від початку діяльності ця парамілітарна організація була «гібридною». З одного боку, не мала офіційного статусу, оскільки була всього лише громадською організацією, а з другого – намагалася де-факто виконувати ті функції, які належали державним органам безпеки й армії. По суті, її створення та подальша діяльність заклали міну уповільненої дії у чехословацьку систему безпеки в регіоні та стали джерелом багатьох конфліктів із жандармерією, фінансовою сторожею, StOS* та армією.

Античеська ворожість карпатських січовиків стала предметом аналізу українських², чеських³ і польських⁴ дослідників. Зокрема, у працях чеських істориків

¹ Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 19.

* Stráž obrany státu (StOS або SOS; з чеської – Охорона для оборони держави) – мілітаризовані підрозділи прикордонної охорони, створені розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Чехословацької Республіки від 3 вересня 1936 р. для охорони державного кордону й територіальної цілісності, забезпечення правопорядку, спокою та безпеки у прикордонній смузі, відбиття раптового нападу ззовні, співпраці з армійськими частинами під час оборони країни.

² Лемак В. Карпатська Україна 1938–1939 років: державно-правовий аспект. Ужгород, 1993. С. 73; Лемак В. Уроки історії вчать, або інтегральні націоналісти на Закарпатті: минуле і сьогодення. *Новини Закарпаття*. (Ужгород). 1993. 2 березня; Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. С. 220–222, 232–235.

³ Suško L. Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomnichovskej – Druhéj ČSR. *Česko-slovenská historická ročenka*. 1997. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1997. S. 161; Borák M. Obrana Podkarpatské Rusi. *Česko-slovenská historická ročenka*. 1997. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1997. S. 173–176; Jindřich M. Hraničářská kalvárie. Příběhy posledních obránců Masarykovy republiky na severu Čech a Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939. Praha, 2004. S. 114–278; Lášek R. Jednotka určení SOS. Díl třetí. Praha, 2008. S. 301–316; John M., Kliment Ch. K., Nakládal B. Březen 1939. *Naše vojsko*. (Praha). 2004. S. 28, 56.

⁴ Jarnecki M. W «Republice nauczycieli»: ewolucja stosunków politycznych na Rusi Zakarpackiej w dobie autonomicznej 1938–1939. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej* (Warszawa).

карпатські січовики здебільша виступають чи не головною рушійною силою усіх античеських виступів та сепаратизму на Підкарпатській Русі, виконавцями антиурядового «повстання» 13–14 березня 1939 р. й ініціатором проголошення незалежності Карпатської України. Чеські та словацькі автори закидають Карпатській Січі радикалізм, орієнтацію на Німеччину й відповідні нацистські аналоги – СА (штурмове управління (нім. Sturmabteilung, SA)) та СС (захисні загони (нім. Schutzstaffeln, SS)), повсюдно вбачають у її діяльності підступи німецьких таємних служб⁵. Словацький дослідник Петер Шворц (Peter Švorc) дійшов навіть до парадоксального висновку, що Карпатська Січ допомагала угорським диверсантам радикалізувати ситуацію на Підкарпатській Русі⁶.

Насправді, відносини між Карпатською Січчю та чехословацькими силовими структурами на території краю (армією, жандармерією, фінансовою сторожею та StOS) не завжди були ворожими. Вони пройшли певну еволюцію: від спроб налагодити конструктивну співпрацю у протидії угорським і польським диверсійним акціям у листопаді–грудні 1938 р.⁷ до суперництва та протистояння за повноваження у сфері безпеки й оборони в Карпатській Україні, а невдовзі і відкритого конфлікту, кульмінацією якого стало збройне зіткнення на вулицях Хуста 13–14 березня 1939 р.

Мета статті – розглянути кілька ліній протистояння між членами Карпатської Січі та чехословацькими органами безпеки в 1938–1939 рр.: 1) втручання січовиків у сферу громадського порядку й безпеки; 2) античеські виступи, спровоковані рішенням Праги призначити чеського генерала армії Лева Прхалу третім міністром в автономному уряді Карпатської України; 3) спроби викрадення січовиками зброї та амуніції зі складів чехословацької жандармерії.

Джерелами дослідження стали документи з українських, чеських, польських і німецьких архівів. Зокрема, серед них потрібно виокремити звіти чехословацької жандармерії, свідчення чеських жандармів і членів StOS, донесення польського та німецького консульств у Карпатській Україні.

Як справедливо відзначає історик Микола Вегеш, конфронтацію в чесько-українські відносини в 1938–1939 рр. вносили обидві сторони: чехи не сприймали української влади та її рішення, а українці намагалися проводити власну лінію, часто всупереч чехословацькому законодавству⁸. Деструктивну роль в українсько-чеських

XLII. 2007. S. 143; Jarnecki M. Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939. Kalisz; Poznań: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2009. S. 224–225, 236; Jarnecki M., Kołakowski P. «Українські Піємонт». Rusz Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939. Warszawa: Wyd-wo «Oficyna Wydawnicza RYTM», 2017. S. 169, 221–224, 229–237.

⁵ Plachý J. Od pololegálního spolku k protičeskému povstání. Několik poznámek k založení a existenci «Karpatské Siče» v letech 1938–1939. *Historie a vojenství*. 2014. № 4. S. 40–47; Plachý J. Zpráva pplk. Antonína Zemana – Barovského o událostech na Podkarpatské Rusi v březnu 1939. *Securitas imperii. Praha*, 2015. № 1. S. 170–189; Svoboda D. Loučení bez dojetí. Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky. *Paměť a Dějiny*. Praha, 2014. № 4. S. 27–29.

⁶ Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. S. 242, 248.

⁷ Детальніше див.: Пагіря О. Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2019. Вип. 32. С. 97–122.

⁸ Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. С. 221.

відносинах в автономний період відігравали радикальні сили з двох сторін: члени Організації українських націоналістів (ОУН) у штабі Карпатської Січі, які прагнули реалізувати на Закарпатті свої плани «національної революції» всупереч наявним політичним реаліям, та представники чехословацького військового командування і безпекового корпусу, які рішуче не сприймали процесів федералізації республіки й прагнули силою приструнити українських та словацьких «сепаратистів».

Втручання у сферу громадського порядку й безпеки. З українського боку до загострення відносин спричинився чинник емігрантів із Галичини⁹, які своїми волонтаристськими діями у складі Карпатської Січі часто вносили в суспільно-політичне життя автономії елементи деструкції і хаосу. Екстраполюючи досвід Польщі, вони були схильні трактувати чехословацьку адміністрацію на Закарпатті в такий самий спосіб, як і польську в Галичині. Не розуміючи місцевої специфіки та законів, емігранти в рядах Січі часто безапеляційно втручалися у роботу чехословацьких правоохоронних органів, намагаючись перетягнути на себе «ковдру» повноважень у сфері громадського порядку й безпеки. Такі дії суперечили верховенству права, підривали авторитет органів влади, призводили до погіршення відносин із чехословацькими правоохоронцями та створювали певну напругу у стосунках із місцевим населенням. Такі дії, до яких причетні також січовики-автохтони, фіксуються в окремих населених пунктах краю вже наприкінці 1938 р.

До прикладу, начальник чехословацької жандармерії у с. Підгоряни, округ Свалява, верхній стражмістр Рипачек 28 грудня 1938 р. скаржився у Хуст, що місцеві організатори Карпатської Січі Василь Химинець і Василь Сабодош (обом по 19 років) прийшли на місцеву жандармську станцію, вимагаючи видачі посвідчення з правом виконувати безпекову службу спільно з місцевими жандармами. Коли останні відмовилися задовольнити цю вимогу, січовики почали самовільно патрулювати вулиці спільно з чехословацькими правоохоронцями та вдаватися до карних дій. Зокрема, обходили підприємства та крамниці в Підгорянах і Кольчині, вимагаючи заміни чеських вивісок на українські. Окремі власники (зокрема корчмар Израель Кро у Кольчині) одержали погрози вибиття шибок, якщо до ранку 21 грудня 1938 р. не українізують вивісок. Водночас січовики вимагали від підприємців позики в сумі 10 чеських корун (Кч) на виготовлення нових вивісок. Самі ж гроші ніколи не повертали. Рипачек просив крайове командування жандармерії в Хусті звернутися до керівництва Карпатської Січі, щоби представники останньої

⁹ За даними польського Корпусу охорони прикордоння (КОП), тільки на кінець листопада 1938 р. до складу Карпатської Січі вступило 1 300 українських утікачів із Польщі (Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 204. Оп. 1. Спр. 1166. Арк. 24). Поряд із цим в інформації КОП для політичного департаменту Міністерства зовнішніх справ (МЗС) Польщі зазначено, що на лютий 1939 р. 600 перебіжчиків нелегально повернулися додому, «розчаровані тамтешніми політичними і господарськими відносинами, або були вислані владою Підкарпатської Русі» (Archiwum Akt Nowych (далі – AAN). Ministerstwo Spraw Zagranicznych (II RP). Sygn. 5463. S. 79; Pisuliński J. Karpatorusini w polskiej polityce zagranicznej w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. *Male regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy*. Rzeszów, 2003. S. 62). Радянські органи державної безпеки на основі повоєнних матеріалів слідства оцінювали кількість утікачів із Галичини на Закарпаття в 1938–1939 рр. у 2 000 осіб (Галузекий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 2. Оп. 37 (1960 р.). Спр. 38. Т. 1. Арк. 76; Там само. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 454).

не втручалися у виконання безпекової служби та не провокували неспокій серед місцевого населення¹⁰.

Подібна ситуація виникла й у Рахові, де представники Карпатської Січі 28–29 грудня 1938 р. взяли насильно змінювати написи чеською мовою¹¹, зриваючи вивіски із зазначенням професій (лікарі, адвокати тощо) та погрожуючи непокірним власникам пошкодженням їхнього майна. Зокрема, одному єврейському підприємцю, який намагався захистити свій пожиток, січовики до крові розбили обличчя. Вони також лякали окружного гетьмана звільненням у випадку невиконання розпоряджень Січі щодо заміни вивісок. Як з'ясувала жандармерія, виконавцями цього насильства були польські громадяни у складі Карпатської Січі, також помічені у крадіжках та інших кримінальних злочинах на території Рахівщини. Насильницькі і протиправні дії січовиків-емігрантів були зафіксовані й у Ясіні, Великому Бичкові та інших населених пунктах округу. Вони спричинили невдоволення серед місцевого населення і підірвали авторитет автономних органів влади. Комендант жандармерії у Рахові капітан Матас просив негайно усунути польських громадян із Рахова, в іншому випадку жандармерія не могла гарантувати порядок, спокій і безпеку на території округу¹².

Певний елемент деструкції та хаосу привносили в Карпатську Січ і сумнівні елементи, зокрема особи з кримінальним минулим, які подекуди обіймали керівні посади на місцевому рівні. Показова ситуація в одному з оплотів січового руху – Королеві над Тисою, яке перебувало всього за 30 км від Хуста. 19 грудня 1938 р. місцевий гарнізон тут очолив Юлій Сопко. Всього за тиждень його заарештувала чехословацька жандармерія за підозрою у шпигунстві на користь Угорщини. 21–23 грудня під час візиту до Королева угорських представників спільної угорсько-чехословацької делімітаційної комісії Сопко не тільки виявив надмірну гостинність, а й у розмові з угорськими офіцерами жваво розповідав про настрої населення, організацію і завдання Карпатської Січі. Напередодні втечі до Угорщини, проти ночі на 27 грудня 1938 р., його затримала жандармерія та передала контррозвідувальним органам¹³.

Після арешту Сопка місцевим командантом у Королеві став 25-річний Іван Купчик. Новий керівник виявився теж не без гріха: двічі засуджений чехословацькою

¹⁰ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 2–3.

¹¹ Такі дії суперечили інструкції Міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Русі від 13 грудня 1938 р., що встановлювала обов'язок виготовлення всіх публічних написів, зокрема на крамницях, банках, страхових касах, публічних інституціях, приватних фірмах, написи лікарів, аптекарів, адвокатів тощо, українською мовою на першому місці і за потреби нижче – чеською та словацькою. Попри домінування української всі три державні мови користувалися майже однаковим статусом. Водночас дозволялося виконання написів мовами інших національних меншин у громадах, де проживала «кваліфікована меншина даної народности». Всі вивіски мали бути погоджені з нотаріальними управліннями на предмет правильності їх написання. Коректуру українських написів мали здійснювати українські учителі або окружні українські народні ради. У випадку незаміни вивісок протягом 30 днів розпорядження визначало штраф у розмірі від 10 до 15 тис. Кч або ув'язнення від 12 год до 14 днів. Такі заходи пояснювало прагнення, щоб територія краю «робила на кожного вражіння консолідованої країни», а всі публічні написи «відповідали національному характерові нашої країни». (Держархів Закарпатської обл. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 5–6).

¹² Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 4–5.

¹³ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 2.

владою за шахрайство та крадіжку, мав непогашену судимість. Недобра вдача нового очільника січовиків виявилася відразу. 27 грудня 1938 р. він спільно з учителем Іваном Кадаром обійшов крамниці в Королеві, погрожуючи власникам вибиттям шибок у випадку відмови замінити наступного дня вивіски українською мовою. Королівські січовики також втручалися у роботу місцевих підприємців-євреїв, зокрема власника млина Йозефа Мозеша (заборона користуватися млином вночі) й корчмаря Адольфа Штайна (заборона на продаж алкоголю). Такі самовільні дії І. Купчика та його підопічних, згідно зі звітом коменданта місцевої жандармерії Войтеха Слеги (Wojciech Sleg), спричиняли занепокоєння в місцевого населення та підважували авторитет органів влади. У рапорті на адресу жандармського та поліційного командування в Хусті В. Слега рекомендував призначати на керівні посади в Карпатській Січі лише осіб із бездоганною репутацією і гідних довіри, чим, на його думку, можна було запобігти подальшим незаконним діям членів ОНОКС і використанню цих фактів із боку ворожої пропаганди¹⁴.

За деякий час Івана Купчика затримали у зв'язку з організацією нападу на польське консульство в Севлюші 9 січня 1939 р., відтак на посаді місцевого коменданта Карпатської Січі його замінив учитель і відомий письменник Петро Міговк. Втім, останній теж не відзначився високими професійними якостями і, за свідченнями жандарма Рудольфа Немеца (Rudolf Němec), проводив домашні обшуки у п'яному вигляді. Чутки про неналежну поведінку змусили його невдовзі скласти повноваження керівника місцевої Січі¹⁵.

Масла у вогонь українсько-чеського протистояння підливали й керівники Карпатської Січі з Хуста. Під час візиту групи провідних діячів ОНОКС у Торунь 13 грудня 1938 р. місцевим торговцям було наказано терміново замінити всі написи українською мовою під загрозою стягнення штрафу в сумі 500 Кч. Окрім цього, секретар прем'єра Августина Волошина та генеральний писар Січі Іван Рогач відкрито погрожував звільненням усіх жандармів та фінансистів і заміною їх членами Січі за непокору розпорядженням автономної влади. У місцевого коменданта жандармерії склалося враження, що прибулі достойники Січі поводитися так, наче вони головні в питанні безпеки¹⁶.

Крайовий командир жандармерії полковник Ярослав Віт (Jaroslav Vit) у листі від 31 грудня 1938 р. просив прем'єр-міністра Волошина та службу безпеки автономного уряду донести до відома керівництва Карпатської Січі інформацію про неприпустимість втручання їхніх підлеглих у сферу громадського порядку. «Одночасно пропоную, щоб особи чужого громадянства, навіть якщо вони прийняті у члени "Січі", не були задіяні у самостійних діях, зокрема, щоб їх не посилали у села і міста, як це сталося у Рахові, тому що населення до них ставиться неприязно і їх накази виконує тільки з крайньої необхідності», – зазначав Я. Віт¹⁷.

В окремих місцевостях Карпатська Січ намагалася виконувати судову владу, запрягаючи селян і здійснюючи присуди¹⁸. Зокрема, жандармська станція у

¹⁴ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 2, 4–6.

¹⁵ Rudolf Němec. *Národní archiv v Praze* (далі – NA). Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. К. č. 6083.

¹⁶ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 8.

¹⁷ Там само. Арк. 3.

¹⁸ Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини й переживання. Прага: Нація в поході, 1940. С. 40.

Торуні 13 січня 1939 р. рапортувала, що місцевий гарнізон Січі присвоює собі права місцевих та районних суддів у цивільних справах, внаслідок чого місцеві жителі зверталися до нього з проханням розібратися, наприклад, у питанні розподілу худоби чи боргових справах. Питання в таких випадках зазвичай вирішувались за допомогою грубої фізичної сили¹⁹.

Поряд із негативними аспектами подібної січової сваволі, ці дії водночас свідчили про зростання авторитету Карпатської Січі серед населення, у якій останнє шукало справедливості в побутових суперечках (свого роду «січовий суд»). «Гинилевич [командант гарнізону ОНОКС у Торуні – *О. П.*] в тій окрузі був старший – як війт, як суддя, – згадував січовик-емігрант Євген Стахів. – З усіма непорозуміннями місцевий люд ішов до нього, і він розсуджував справу. Скажімо, коли селянин жалівся, що жид експлуатує, чотар збирав свідків, і якщо той збрехав, карав селянина. Люди в Торуні дуже хвалили Гинилевича за те, що навів порядок і тримав сильну дисципліну. Все, як на Запорізькій Січі»²⁰. Письменник Василь Гренджа-Донський теж пригадував про особливі відносини між торунськими січовиками та місцевими селянами: «З населенням січовики мали контакт. Цілу зиму влаштовували лекції, відчити, освідомлювали, купували в них продукти, а навіть боронили їх проти визисків, контролюючи платню заробітку, вартість продуктів і т. п. В січовиках бідне верховинське населення бачило своїх оборонців»²¹.

В одному німецькому аналітичному огляді зазначено, що в питаннях громадського життя багато селян дотримувалися думки місцевих командирів Карпатської Січі, до яких зверталися у спірних питаннях, а їхні ухвали вважалися обов'язковими до виконання. У цих випадках навіть євреї могли сподіватися на справедливе рішення щодо себе. Зміцненню авторитету Січі сприяло також те, що в умовах погіршення економічної ситуації в Карпатській Україні її члени активно долучилися до акцій із надання продовольчої та соціальної допомоги селянам, що голодували, на Верховині²².

Особливий суспільно-політичний статус Карпатської Січі серед населення не залишився непомітним також для інших сторонніх спостерігачів. Шведський журналіст Аурен (Aurén) у газеті «Nya Dagligt Allehanda» писав: «Ця організація відіграє в сьогоднішній Карпатській Україні величезну роль. Сам факт, що вони обмундировані та озброєні справляє враження, що решта населення дивиться на них як на символ влади. Січ є державою в державі, хоча наразі вона віддала себе до диспозиції уряду Волошина»²³.

З другого боку, правовий нігілізм і часте ігнорування січовиками верховенства права й політичних реалій Другої Республіки поступово призводили до загострення відносин із чехословацькими правоохоронними органами. Карпатська Січ претендувала на монопольне становище у сфері безпеки та оборони автономного краю, розглядаючи федеральні силові органи як перехідні до моменту проголошення

¹⁹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 105. Арк. 12–13.

²⁰ Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. Київ: Рада, 1995. С. 49.

²¹ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Вашингтон, 1987. Т. VIII. С. 240.

²² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (далі – PAAA). Innere Politik. Parlaments. u. Parteiwesen. R103419. S. 143–144.

²³ AAN. Sztab Główny w Warszawie 1919–1939. Cz. I. Sygn. 616/362. S. 53–54.

незалежності Карпатської України й набуття ОНОКС офіційного статусу державної структури. Зокрема, січовики поширювали серед населення чутки про роззброєння жандармерії та заміну її Карпатською Січчю, а також, що чехи будуть змушені покинути Карпатську Україну, а урядові функції перейдуть до них. Відтак, організація закликала населення не виконувати розпоряджень жандармів, а слідувати вказівкам команди ОНОКС²⁴.

Командир тимчасової жандармської станції Хмільник, округ Іршава, Богумір Видржел у свідченнях зазначав: «... організація Карпатська Січ мала допомагати жандармерії утримувати громадський порядок і безпеку, а також повинна була нести розвідувальну службу. Вона не мала права самостійно втручатися, а про виявлені проблеми повинна була завжди повідомляти жандармерії, яка вже мала діяти далі. Карпатська Січ і місцеві національні ради свої повноваження самовільно розширили, діяли самостійно навіть у справах, що належали до компетенції політичних органів влади, які на їхню діяльність запліщували очі, хоча така поведінка Карпатської Січі компрометувала і їх». Зокрема, місцеві організатори ОНОКС у с. Хмільник і с. Богаревиця, округ Іршава, «за кожної нагоди налаштовували людей проти чеських жандармів і закликали їх не слухатися чеської жандармерії, а можливі накази просто ігнорувати»²⁵.

Зростання кількості випадків втручання січовиків у роботу політичних органів та органів безпеки і правопорядку змусили коменданта крайової жандармерії полковника Ярослава Віта 18 січня 1939 р. написати звернення до Міністерства внутрішніх справ (МВС) Карпатської України, у якому скаржитися на вмішування січовиків у суто місцеві справи (зокрема, підтримання чистоти магазинів, готелів, перевірку справності мір і ваги тощо). Внаслідок незнання законів та розпоряджень члени Карпатської Січі часто-густо діяли всупереч законним вимогам, чим підривали авторитет і моральну стійкість жандармського корпусу та громадських установ, а також спричиняли негативну реакцію в населення, що, на думку Я. Віта, могло негативно вплинути на результат прийдешніх виборів до Союму Карпатської України (призначені на 12 лютого 1939 р.). Заради збереження спокою у краї, він пропонував, щоб, як і раніше, повна відповідальність за підтримання порядку й безпеки була покладена на жандармерію, а всі політичні органи були повідомлені, що Карпатська Січ немає права взагалі втручатися у питання громадської безпеки²⁶.

У таємному звіті, відправленому до Праги 20 січня 1939 р., Ярослав Віт писав про загрозову ситуацію у Карпатській Україні у зв'язку з ерозією системи безпеки. «В "Січі" самі негідники, комуністи, люди після відбуття покарань, люди з Галичини, про ідентичність яких ніхто нічого не знає, вони постійно ходять містом, зривають чеські написи, нападають, проводять особисті й домашні обшуки, й усе це їм дозволено робити. Якщо їх затримати, то доведеться негайно відпустити. За весь період 2 місяців затримано тільки одного, і того за 2 дні відпустили»²⁷.

Однак хустський уряд залишив без розгляду скарги полковника Віта й інші подібні нарікання на дії січовиків, переслідуючи власні цілі щодо збільшення впливу

²⁴ Němec Rudolf. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

²⁵ Vydržel Bohumír. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

²⁶ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 1.

²⁷ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (далі – Archiv MZV). II sekce (1918–1939). III řada. Kart. 458.

на місцеву правоохоронну систему. Вже 20 січня 1939 р. прем'єр-міністр Волошин звільнив Віта, якого в українських колах вважали чеським централістом, замінивши його своїм ставлеником підполковником у відставці Володимиром Вакою (словаком за походженням)²⁸. Це рішення мало посилити урядовий контроль за одним із головних органів безпеки на території краю – крайовою жандармерією. Відтак автономна влада взялася за «повзучу» українізацію особового складу крайової жандармерії та державної поліції як засіб формування надійного й відданого корпусу правоохоронців, готових за потреби стати на захист автономії та служити українським інтересам. З метою посилення (а також ротації) правоохоронного корпусу уряд оголосив додаткові набори до крайової жандармерії, де на січень 1939 р. служило всього 106 русинів-українців²⁹. У відповідь на заклик влади до кінця січня 1939 р. заяви з проханням про зарахування до жандармерії написали ще 278 українців³⁰.

Амбіції січовиків були куди масштабнішими. На початку 1939 р. Головна команда Карпатської Січі виступила з ідеєю формування в Карпатській Україні місцевої української поліції, запропонувавши прем'єрові Волошину замінити 1 200 чехословацьких жандармів січовиками. Шеф преси і пропаганди автономного уряду Володимир Комаринський, натомість, висловився за те, щоб на кожну жандармську дільницю призначити по одному січовикові для вишколу. У відповідь Головна команда запропонувала призначати туди представників ОНОКС командантами. Уряд не погодився³¹, очевидно, вважаючи ці вимоги надмірними й передчасними. Однак, незважаючи на певні розбіжності, наприкінці січня 1939 р. Карпатська Січ надіслала на допомогу чехословацькій жандармерії в Хусті 60 січовиків під орудою поручника Михайла Штефуци, сподіваючись цим забезпечити їм вишкіл і зброю. Для виконання функцій вони отримали від чехів 40 гвинтівок, а для ідентифікації носили на лівій руці синьо-жовті пов'язки³². Після закінчення «вуличної практики» січовики-«поліціанти» мали пройти теоретичний курс, щоби потім могли замінити чехів у правоохоронних органах³³. Окрім цього, чехословацькі прикордонні органи були змушені все частіше залучали січовиків до спільного патрулювання кордону.

Ця співпраця «під примусом» проходила не завжди гладко. Чеські жандарми з великою недовірою дивилися на діяльність українців у своїх лавах, скаржилися на дії січових патрулів, які нерідко перевіряли самих чехів на надійність³⁴. Водночас чехи із занепокоєнням спостерігали за поступовою політизацією органів безпеки, здійсненням січовиками-«поліціантами» «перевірок лояльності» опонентів уряду Волошина (русофілів, мадяронів, комуністів), що часто супроводжувалося застосуванням грубої фізичної сили. Мукачівський окружний комендант жандармерії Франтішек Губачек (František Gubaček) зазначав, що Карпатська Січ співпрацювала з жандармерією тільки доти, «доки йшлося про заходи та розслідування проти

²⁸ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 20.

²⁹ Урядовий вісник. 1939. 24 січня. С. 15–16.

³⁰ Нова Свобода. 1939. 2 лютого. С. 2.

³¹ Шандор В. Спомини. Ужгород, 1996. Т. 1: Карпатська Україна. 1939–1945. С. 37.

³² Держархів Закарпатської обл. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 5.

³³ AAN. Sztab Główny w Warszawie 1919–1939. Cz. I. Sygn. 616/362. S. 21–22, 45.

³⁴ Vojenský historický archiv (далі – VHA). Fond MNO, HS, oper. odděl 3. Inv. č. 5349, kart. 23.

їхніх противників, однак вона вочевидь була проти чехів і намагалася опанувати ситуацію, перескочивши через голову влади та уряду»³⁵.

Про загострення ситуації у краї знали в Празі. Зокрема, міністр юстиції центрального уряду Ладислав Феєрабенд (Ladislav Fejerabend) писав: «Січ не хотіла терпіти жодний інший рух, окрім українського, і часто вдавалася до насильства. Добре ставлення до чехів, яке існувало до цього, почало швидко погіршуватися і непорядок зростає»³⁶.

Деякі сторонні оглядачі мали можливість спостерігати напружені відносини між чехословацькими військовими та січовиками ще наприкінці 1938 р. Так, український політичний і громадський діяч Микола Залізняк згадував про велику бійку, що трапилася під час новорічних свят у Сваляві між військовослужбовцями місцевого чехословацького гарнізону та членами окружної команди Карпатської Січі. Для розмежування сторін довелося залучати сили жандармерії. Подібні факти побутового чесько-українського антагонізму спостерігалися також в інших куточках Карпатської України³⁷.

Акції проти генерала Прхали. У відповідь на зростання українського націоналізму в краї (зокрема у контексті діяльності Карпатської Січі), 16 січня 1939 р. президент Чехо-Словаччини Еміль Гаха (Emil Hácha) призначив міністром внутрішніх справ Карпатської України генерала армії Лева Прхалу³⁸. Останній із середини грудня 1938 р. очолював крайове військово командування у Братиславі і вважався противником нових реалій Другої Чехо-Словаччини, які перетворили республіку у триєдину федерацію чехів, словаків і карпатських українців. У Хусті цей крок розцінили як вияв чеського централізму та відкритий наступ на автономні права. Відтак, регіон сколихнула хвиля обурення і протестів як із боку представників крайової влади, так і місцевого населення, культурно-просвітніх організацій, Української Народної Ради (УНРади), Карпатської Січі й українців за кордоном. Від органів влади та українських громадських організацій на адресу президента та прем'єр-міністра республіки хлинули протестні телеграми³⁹.

Лідери українського руху та Карпатської Січі вважали, що призначення Л. Прхали було рівносильне передачі в його руки всієї виконавчої влади на території автономії. Як писав емігрант полковник армії Української Народної Республіки (УНР) Василь Филонович: «Мета чехів буда аж разуче ясна – маючи своє військо, свою жандармерію і пограничників, при перебранню в свої руки міністерства внутрішніх справ такий чеський генерал міг стати фактичним диктатором ... Чим більш домагався ген[ерал] Прхала сісти на міністерський стілець, тим більший був спротив українців»⁴⁰.

16 січня 1939 р. відділ пропаганди Головної команди Карпатської Січі спільно з УНРадою випустив листівку, у якій рішення Праги називав «нарушенням прав українського народу та його волі організувати самостійно власне життя». Тут

³⁵ Hubáček František. *NA. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.*

³⁶ Feierabend L. *Politické vzpomínky.* Brno: Atlantis, 1994. T. I. S. 99.

³⁷ РААА. R103.419. S. 9.

³⁸ VHA. Fond MNO, HS, Prezidium II, inv. č. 16227, sign. 28 1/6, k. 13023; Feierabend L. *Politické vzpomínky.* S. 99.

³⁹ VHA. Fond MNO, HS, Prezidium II, inv. č. 16227, sign. 28 1/6, k. 13023.

⁴⁰ NA. Inv. 71. Kart. U14. L.7.

містився заклик до жителів міст і сіл Карпатської України організувати акції протесту проти рішення празького уряду. Пропонувалося приймати резолюції із вимогами відкликання Л. Прхали з посади третього міністра автономного уряду, проведення українізації місцевого адміністративного апарату, жандармерії та фінансової служби, негайного переведення всіх українських вояків, підстаршин і старшин чехословацької армії для проходження служби в Карпатській Україні та подальшого формування «територіальної армії» з українським командуванням⁴¹.

У відповідь на рішення Праги 17–21 січня 1939 р. одразу в кількох населених пунктах Карпатської України пройшла серія масових акцій протесту. Відділи січовиків активно долучилися до проведення античеських заходів, просуваючи на них свої вимоги, зокрема щодо негайного озброєння ОНОКС. 17 січня 1939 р. у Хусті відбулася 7-тисячна демонстрація, яка переросла в акцію під гаслом «Січі – зброю!», у ході якої затримали 10 січовиків⁴². Чехословацькі сили безпеки в Хусті були готові силою придушити й розігнати античеські мітинги, однак їх зупинив начальник крайової поліції Юрій Білей⁴³.

У відповідь на мобілізаційний заклик Карпатської Січі й УНРади, у багатьох населених пунктах краю пройшли багатотисячні народні зібрання, віча та демонстрації, які закінчувалися ухваленням резолюцій із закликом до Праги відкликати Л. Прхалу з посади міністра, звільнити всіх неукраїнців із державної служби, жандармерії і фінансової охорони та призначити на їхнє місце місцевих людей, перемістити військових закарпатського походження з інших частин республіки на територію Карпатської України та створити територіальну армію з українським командуванням. Відповідні постулати були оформлені у вигляді протестних телеграм, які масово хлинули на Хуст із різних куточків краю⁴⁴. Ця скоординована публічна кампанія мала на меті посилити позиції автономного уряду в боротьбі з празьким централізмом.

Деякі зібрання були значно радикальніші, вимагаючи ліквідації чеських шкіл, усунення чеської мови з освіти, припинення діяльності Чеської Народної Ради, розпуску лояльних до чехів сільських представництв, конфіскації землі в чеських колоністів, бойкоту всього чеського тощо⁴⁵. У Королеві над Тисою місцева народна рада навіть оголосила, що вона «не може ручатися за спокій та безпеку чеських громадян» поки чех перебуватиме на міністерській посаді в Карпатській Україні⁴⁶. Українська народна рада в с. Страбичово, округ Чинадієво, звертала увагу на можливість погіршення відносин із чеськими прикордонниками, жандармами і фінансовими охоронцями у спільній обороні кордонів від нападів угорських терористів⁴⁷.

Місцева народна рада в Дубровці, округ Середнє, висунула військові постулати, зокрема, вимагаючи, щоб до часу формування територіального війська у Карпатській Україні були створені умови для прийняття молодих людей до Карпатської

⁴¹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 105. Арк. 7.

⁴² Нова Свобода. 1939. 18 січня. С. 1; Там само. 1939. 19 січня. С. 1–2; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 76497фп. Т. 4. Арк. 47зв.

⁴³ Demeter Ilnátko. *NA. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.*

⁴⁴ Держархів Закарпатської обл. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 178. Арк. 1–117.

⁴⁵ Там само. Арк. 25, 46.

⁴⁶ Там само. Арк. 27, 109.

⁴⁷ Там само. Арк. 35.

Січі, проведення з ними військового вишколу та забезпечення зброєю. Якби центральна влада відмовилася видати січовикам зброю, народна рада пропонувала закупити останню в Німеччині⁴⁸.

Велелюдне зібрання у Перечині (3 500 осіб), приурочене Акту Злуки 22 січня 1939 р., також позначилося виступами проти номінації генерала Л. Прхали, вимогами перебрати управління краєм у «свої руки» й озброїти січовиків, щоби ті могли належно обороняти Карпатську Україну⁴⁹.

У межах кампанії проти Л. Прхали відбулася також масштабна демонстрація у с. Колочава Волівського округу: «Біла церкви зібралася чоловік 500⁵⁰. Об'явили людям, що треба чеху виганяти. Тоді в селі залишилися 3 чи 4 жандарми. Старший був Андресяк і 2 молодих хлопці. Від церкви всі люди зробили велику ходу по вулиці до жандармерії. Чехи не робили спротив, з жандармерії не виходили. Люди несли дуже велике полотнище українського прапора... Під час походу по селу, люди вигукували “Чеху вон! Чеху вон!”», – пригадував місцевий житель Василь Іванищ⁵¹.

За подібним сценарієм проходили мітинги селян у прикордонних селах Присліп, Торунь і Лопушне. 20–21 січня 1939 р. тут зібралася 3 500 осіб, щоби висловити протест проти рішення Праги. Радикалізм місцевого населення знайшов відображення у резолюціях мітингу, де серед іншого зазначено: «чеха міністра не узнаємо і його терпіти не будемо, проженемо його разом із чеським урядниками, жандармами і фінансами – кровопийцями укр[аїнського] народу»; «заявляємо повну готовність до боротьби з чехами всіма засобами»⁵². Після проведення зібрання селяни пройшлися вулицями сіл, скандуючи: «Волі чехам не дамо!», «Геть із чеським міністром!», «Геть із чеськими урядниками, жандармами й фінансами!», «Геть з кровопийцями чехами!», «Вон з нашої землі!» тощо. У відповідь чеські чиновники й жандарми у Прислопі вийшли на вулицю та почали кричати: «Руські свині!», що ще більше загострило ситуацію. У Торуні чеський фінансист спробував погрозами застосування зброї розігнати демонстрантів. Зіткнення вдалося уникнути тільки завдяки втручання команданта Карпатської Січі Івана Германича, який заспокоїв селян, і ті мирно розійшлися⁵³.

За спостереженням чехословацьких військових, за більшістю античеських протестів стояли представники ОНОКС. Із цього приводу зв'язковий офіцер при уряді Карпатської України підполковник Карел Лукас 19 січня 1939 р. писав до Праги: «Вчора до уряду прийшло багато протестних телеграм із сіл, головна вимога яких: “Ми не хочемо міністра-чеха, чехи геть, хочемо українську армію”». За однаковим текстом телеграми видно, що йдеться про централізовану акцію. Ймовірним організатором є центральна Січ. Однак ситуація видається спокійною, та

⁴⁸ Держархів Закарпатської обл. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 178. Арк. 49, 64.

⁴⁹ Там само. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 104. Арк. 27.

⁵⁰ Насправді, згідно з повідомленням місцевої Української народної ради, у протестних зборах у Колочаві брало участь близько 4 000 осіб (Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 105. Арк. 15).

⁵¹ Інтерв'ю з Василем Васильовичем Іванищем (1921 р. н.). *Аржевітін С. М. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи*. Вінниця: Тезис, 2013. С. 779–781.

⁵² Держархів Закарпатської обл. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 178. Арк. 50.

⁵³ Там само. Арк. 51.

зрозуміло, що суперечки між українцями і чехами загострилися. Чехи починають носити чеські прапорці і загалом проявляють незацікавленість у роботі на державній службі в Карпатській Україні. Маю відчуття певного пригнічення серед українців. Але не можна виключати нових провокацій. Уряд учора видав наказ про припинення подальших провокацій і демонстрацій. Міністр Ревай шкодує, що досить спокійна обстановка розбурхана празьким урядом, і думаю, що він не зовсім упевнений, що молодь повністю дотримуватиметься наказу уряду, і що він діятиме всюди. Жандармерія та поліція досить безпорадні»⁵⁴.

Номінація Л. Прхали призвела до сплеску античеських настроїв як серед українського населення, так і в середовищі Карпатської Січі. Остання розпочала кампанію залякування і насильства щодо представників чеської владної еліти в регіоні. Як згадував чехословацький жандарм Франтішек Хаек (František Hájek), що служив на дільниці Рахів: «Після призначення генерала Лева Прхали міністром Карпатської України громадяни української національності ставилися до всіх чехів неприязно. Були проведені античеські демонстрації, чехи були сильно принижувані, здійснювалися напади на дітей чеської національності, на яких плювали та грубо обзивали. Українська організація Січ ставилася до всього чеського дуже вороже і поміж людьми поширювала ненависть до чехів, стверджуючи, що чехи обікрали Карпатську Україну і т. і.»⁵⁵. Польська розвідка, яка уважно стежила за подіями у краї, доповідала: «Поведінка січовиків щодо чехів із моменту номінації ген. Прхали – виразно ворожа»⁵⁶. Саме на цей час припадає велика античеська демонстрація у Великому Бичкові (16 січня), під час якої січовики з Хуста проголошували радикальні заклики⁵⁷. Невдовзі на хвилі античеських настроїв невідомі пошкодили тут пам'ятник президенту Томашеві Масарику (Tomáš Masaryk)⁵⁸.

18 січня 1939 р. у с. Данилові, округ Хуст, січовики змусили місцевого нотаря видати їм зброю, після чого зробили постріл у бік чеського жандарма, наказавши чеським родинам покинути село протягом 8 год. За свідченнями жандарма Франтішека Коленчіка (František Kolencik), після проведення розслідування з'ясувалося, що нападників безкарно відпустили на свободу. «У результаті цього правовий порядок зазнав великої тріщини, завдяки чому зросла самосвідомість членів Січі, які, ймовірно, думали, що щодо них закон не працює», – пригадував Ф. Коленчік⁵⁹.

Проти ночі на 19 січня 1939 р. члени Карпатської Січі здійснили кілька пістолетних пострілів у бік чехословацької військової сторожі поблизу залізничного вокзалу в Хусті⁶⁰. 22 січня 1939 р. дійшло до збройного інциденту між січовиками та жандармерією у Королеві над Тисою⁶¹. Зіткнення тут спровокував арешт чехами поручника ОНОКС Осипа Карачевського («Свобода»). Жандарм Рудольф Немец,

⁵⁴ VHA. Fond MNO, HS, oper. oddél 3. Inv. č. 5349, kart. 23.

⁵⁵ František Hájek. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

⁵⁶ Российский государственный военный архив (далі – РГВА). Ф. 462 к. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 129.

⁵⁷ Держархів Закарпатської обл. Ф. 19. Оп. 3. Спр. 414. Арк. 3–4.

⁵⁸ Emil Funke. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

⁵⁹ VHA. Fond MNO. HS. Oper. od dél 3. Inv. č. 5349. Kart. 23; František Kolencik. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

⁶⁰ VHA. Fond MNO. HS. Oper. od dél 3. Inv. č. 5349. Kart. 23.

⁶¹ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 112–113; РГВА. Ф. 462к. Оп. 1. Спр. 91 Арк. 129.

який брав участь у затриманні останнього, так описував ці події: «Зв'язавши Свободу, ми почули шум, і коли я вибіг за двома воїнами перед вокзал, із темряви по нас вистрелили, ймовірно з пістолета. У тьмяному електричному світлі поблизу я побачив приблизно 20–30 осіб, що підбігали до вокзалу і частково його оточили. Я вистрелив один раз із гвинтівки в бік нападників. Після цього почали стріляти і вояки з пістолетів, і уздовж паркана неподалік ми зайняли хорошу позицію для ведення вогню. В цей час навпроти нас пролунали другий і третій постріли, я у відповідь вистрелив із гвинтівки. Під час стрільби я бачив, що з боку нападників впало дві особи, після чого інші втекли ... Другого дня з'ясувалося, що було поранено чотири січовики: двоє в ногу, а двоє – у нижні частини руки, всі – вистрілами з гвинтівки. Ці січовики на заклик Йосипа Свободи поспішали йому на допомогу»⁶². За наказом окружного гетьмана наступного дня у приміщенні Карпатської Січі відбувся обшук, у результаті чого конфісковано 47 автоматичних пістолетів Бергмана МП-18, 3 австрійські карабіни Манліхера та гвинтівка на 32 набої⁶³. Після затримання поручника О. Карачевського переведено до в'язниці в Хусті, де його утримували до 4 лютого 1939 р.⁶⁴.

У відповідь на збройну сутичку вже наступного дня січовики скоїли напад на чехословацьку автоколонну, що рухалася з державним прапором у напрямку Королева. Інцидент став предметом розслідування спеціальної комісії. Під час її роботи член Головної команди Іван Рогач зухвало заявив, що «це вже не республіка Бенешівська і що колони, які їздять транспортною залізницею Хуст, є українськими», а відтак, мовляв, вони зобов'язані їздити під синьо-жовтими, а не синьо-червоно-білими прапорами⁶⁵.

У телеграмі, відправленій на адресу МВС у Хусті, після цих інцидентів у Королеві командир 12-ї піхотної дивізії генерал Олег Сватек (Oleg Svátek) вимагав, щоби в інтересах збереження спокою та порядку було наказано провести роззброєння Січі, усунути з її лав іноземних громадян і повернути останню в межі статутних завдань як спортивно-виховної організації. У відповідь керівник справами крайового МВС Отто фон Павлюх відповів, що згідно з домовленостями між автономним урядом і представниками чехословацької армії від 23 січня 1939 р., були вжиті заходи, щоб поставити діяльність ОНОКС під контроль МВС та окружних урядів, щоб у подальшому запобігти виникненню подібних інцидентів⁶⁶.

Попри запевнення уряд фактично зайняв позицію Карпатської Січі. Після проведеного розслідування чеські жандарми, які брали участь в інциденті 22 січня, були звинувачені в перевищенні службових повноважень і необґрунтованому застосуванні зброї й переведені на службу в сусідні Севлюш та Фанчикуво. Натомість на посаду керівника жандармської станції у Королево призначено українця, який швидко налагодив конструктивні стосунки з місцевим відділом Карпатської

⁶² Rudolf Němec. *NA. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.*

⁶³ Ota H. *Boje Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. Odboj a revoluce.* Praha, 1969. R. 7, č. 5. S. 8.

⁶⁴ Свобода О. На відтинку Іршава. *Карпатська Україна в боротьбі.* Збірник. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 123.

⁶⁵ Держархів Закарпатської обл. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 18. Арк. 1.

⁶⁶ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 104. Арк. 7–8.

Січі⁶⁷. Крім цього, на вимогу місцевої Української національної ради автономний уряд розпустив у Королеві громадське представництво (орган місцевого самоврядування), призначив урядовим комісаром українця та номінував членів дорадчої комісії із числа українців, запропонованих місцевою радою⁶⁸.

У відповідь чехи почали відкритіше висловлювати критичні погляди на діяльність автономного уряду зокрема й український рух загалом. Так, окружна Українська народна рада в Севлюші повідомляла про демонстративну поведінку чеських вояків, які під час повернення українських демонстрантів із Хуста 22 січня викрикували їм: «Смраді єдні, мі вас храниме, а ві кшічіте...» або «Я ті дам Україну, же ті глава заболі...»⁶⁹.

Багато чехословацьких правоохоронців у реляціях про своє перебування на Підкарпатській Русі в автономний період відзначають різку зміну у ставленні до себе з боку місцевого русинсько-українського населення на початку 1939 р. Так, чехословацький жандарм Войтех Слега (Vojtech Slěha) свідчив із цього приводу: «У місяцях січні, лютому та березні 1939 р. ставилося населення Карпатської України до чехів надзвичайно неприхильно та агресивно, і при кожній нагоді гнали їх геть з Карпатської України»⁷⁰. Командир I/36 батальйону штабс-капітан Богумір Маржік (Bohumír Mařík) писав: «Організація “Січ” на Підкарпатській Русі ставилася до нашого війська вороже, провадила саботаж, при кожнім випадку кричала “Чехи, геть!”. Хоч, мабуть, тодішній уряд Підкарпатської Русі цілком усвідомлював, що без допомоги чехів і празького уряду він безсилий»⁷¹.

22 січня 1939 р. під час відзначення річниці Акту Злуки між УНР і ЗУНР член Головної команди ОНОКС І. Рогач, виступаючи за створення української національної армії, пригрозив чехословацькій армії роззброєнням, якщо остання не «перестане займатися політикою»⁷². 29 січня 1939 р. у декларації на підтримку дій уряду А. Волошина в конфлікті з Прагою Головна команда ОНОКС зазначала, що «Січ оборонить уряд Карпатської України в його гідній поставі проти чужинецьких зазіхань, бо має в поготовлі організовані кадри людей готових на все». Водночас, використовуючи момент політичного загострення з Прагою, січове керівництво вимагало від уряду провести ліквідацію чехословацької жандармерії та фінансової сторожі на території краю і передати їхні функції та запаси зброї й амуніції до рук Карпатської Січі, як «запоруки порядку і спокою в державі»⁷³.

У відповідь на античеські виступи на території краю МВС Карпатської України 3 лютого 1939 р. видало всім підпорядкованим органам влади циркуляр із вказівкою в зародку унеможливити будь-яку античеську агітацію та енергійно виступати проти її інспіраторів як проти агентів ворожих держав. Метою розпорядження було нормалізувати напередодні виборів до Союму Карпатської України відносини між

⁶⁷ Rudolf Němec. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

⁶⁸ Держархів Закарпатської обл. Ф. 46. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 2–4.

⁶⁹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 104. Арк. 19. Переклад із чес.: «Покидьки ви одні, ми вас охороняємо, а ви кричите» та «Я тобі дам Україну, що тебе голова заболить».

⁷⁰ Vojtech Slěha. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

⁷¹ VHA. Fond MNO, HS, oper. oddél 3. Inv. č. 5598. Kart. 24.

⁷² Наступ. 1939. 1 лютого. С. 1.

⁷³ Наступ. 1939. 9 лютого. С. 1.

місцевим населенням і чеськими чиновниками⁷⁴. Втім, це не зупинило античеські дії членів Карпатської Січі.

Спроби викрадення зброї. Окремою лінією протистояння між карпатськими січовиками та чехословацькими органами безпеки був контроль за озброєнням. Відсутність зброї була однією з головних проблем від моменту створення Карпатської Січі 9 листопада 1938 р. як парамілітарної організації. Коріння проблеми сягало чехословацького законодавства, яке закріплювало право на носіння зброї лише за чехословацькою армією та органами державної безпеки. Не маючи формального права на носіння і використання зброї, відділи Карпатської Січі, тим не менше, залучалися чехословацькими військовими для проведення розвідки та засідок на диверсійні відділи поляків на північній ділянці кордону Підкарпатської Русі, починаючи з кінця листопада 1938 р. Легку вогнепальну зброю (револьвери і гвинтівки) перші відділи січовиків отримали саме з рук чехословацьких військових. Після короткого періоду співпраці з карпатськими січовиками в боротьбі з польськими й угорськими терористами (листопад–грудень 1938 р.) чехословацьке командування почало всіляко блокувати видачу зброї ОНОКС, вбачаючи загрозу для себе. Найпоєднованіше ця політика впроваджувалася вже після призначення 16 січня 1939 р. Л. Прхали, який перед тим успішно блокував озброєння Глінкової гвардії у Словаччині. Це в подальшому призвело до спроб карпатських січовиків нелегально викрасти зброю із чехословацьких складів і, зрештою, до збройного зіткнення із чехословацькими військами на вулицях Хуста проти ночі на 14 березня 1939 р.

Перший випадок крадіжки зброї зафіксовано в документах 19 січня 1939 р. у с. Буштино, округ Тячево, де січовики привласнили 10 гвинтівок Манліхера й 10 протигазних масок, які перед цим позичили в місцевої жандармерії зі складів розпущеної Народної гвардії для проведення навчань. Зброю було таємно вивезено до Хуста. У зв'язку з цим чехословацькі органи безпеки не відкидали ймовірності заворушень у столиці Карпатської України і навіть здійснення замаху на міністра-генерала Л. Прхалу⁷⁵. Того ж дня команда Карпатської Січі у Ставному, округ Великий Березний, відкрито вимагала від командира 36-го піхотного полку полковника Вілема Сикори (Vilém Sýkora) видати їй зброю для охорони січовиками залізничних об'єктів, проте одержала відмову. Внаслідок цього чехословацьке командування посилювало охорону складів зі зброєю та амуніцією⁷⁶. Водночас у Рахові, за чехословацькими даними, січовики кілька разів готувалися роззброїти тамтешню жандармську дільницю, до чого, однак, не дійшло з огляду на вчасно житі превентивні заходи⁷⁷.

Утім це не зупинило відчайдухів із Карпатської Січі, які прагнули будь-що здобути зброю. 3–4 березня 1939 р. група січовиків-емігрантів непомітно винесла зі складів крайового командування чехословацької жандармерії в Хусті 33 гвинтівки, 23 жандармські карабіни, 50 пістолетів і 44 500 набоїв. Після початку офіційного розслідування керівництво Карпатської Січі само заявило про інцидент директорові

⁷⁴ Держархів Закарпатської обл. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 109. Арк. 3–4; Ф. 3. Оп. 3. Спр. 65. Арк. 60–61; Lidové Noviny. 1939. 16 února. S. 1.

⁷⁵ VHA. Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5349. Kart. 23; Держархів Закарпатської обл. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 1.

⁷⁶ VHA. Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5349. Kart. 23.

⁷⁷ NA. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

поліції Юрієві Білею та прем'єр-міністру Августинові Волошину, а начальник 2-го відділу штабу Січі Євген Врецьона («Волянський») навіть запропонував допомогу у виявленні винних і притягненні їх до відповідальності. 5 березня 1939 р. він надав поліції зізнання двох січовиків-емігрантів, Петра Карпатчука й Івана Бігуна, які стверджували, що вчинили цю крадіжку без відома та санкції командування ОНОКС з огляду на агресивність, яка наростала, сусідньої Угорщини. Взамін за відмову поліції офіційно розслідувати інцидент січовики 6 березня 1939 р. повернули викрадену зброю, щоправда, залишивши собі 28 пістолетів. Чехословацькі військові підозрювали, що крадіжка відбулася з відома чиновників Хуста. Виконавці злочину відразу ж зникли, і поліція не могла встановити місця їхнього перебування⁷⁸. Частину викраденої зброї та амуніції жандармерія вилучила згодом – під час проведення обшуків у казармах Карпатської Січі в Королеві над Тисою⁷⁹.

Як показали наступні події, інцидент не був випадковим. 10 березня 1939 р. від начальника вартового відділу Січі у штаб ОНОКС надійшла інформація, що двері складів зброї жандармерії в Хусті залишилися відчиненими. У «Січовій гостинниці» (готелі «Коруна») зібралася термінова нарада старшин Карпатської Січі у складі Олега Ольжича, поручників Степана Сулятицького та Євгена Кульчицького, чотарів Романа Шухевича, Євген Врецьони, Зенона Коссака та Лева Криська («Кріса»), на якій вирішено повторити спробу викрасти зброю та амуніцію для спорядження Хустського коша. Проти ночі на 11 березня 1939 р. із допомогою двох українців на службі в державній поліції Роман Шухевич («Борис Щука») разом із Юрієм Лопатинським («Калина») непомітно винесли зі складів жандармерії близько 100 гвинтівків, 40 револьверів і 3 ящики з 25 тис. набоїв⁸⁰. Усю викрадену зброю вивезли за 15 км від Хуста і видали січовикам на конспіративне переховування⁸¹.

Про інцидент відразу повідомили генерала Л. Прхалу, який через начальника чехословацької жандармерії підполковника В. Ваку висунув урядові Волошина вимогу негайно повернути забране. Щоб не загострювати ситуації, прем'єр наказав начальникові поліції Білею за добу повернути викрадену зброю. У зв'язку з цим скликали ще одну нараду старшин Карпатської Січі на чолі з Ольжичем, на якій вирішили виконати вказівку прем'єра. Обом виконавцям акції було наказано покинути місто з огляду на загрозу арешту чехословацькою жандармерією⁸².

Після цього випадку чехи значно посилили охорону будівлі крайової команди жандармерії, а разом і владної (обидві стояли поряд); федеральні війська було приведено в бойову готовність з огляду на можливий збройний напад січовиків. Командування ОНОКС, зі свого боку, також ужило певних превентивних заходів,

⁷⁸ VHA. Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5308. Kart. 382; VHA. Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5308. Kart. 382.

⁷⁹ Centralne Archiwum Wojskowe (далі – CAW). Oddział II Sztabu Głównego z lat 1921–1939. Sygn. I.303.4.1999. S. 254.

⁸⁰ За даними чехословацького жандарма Франтішека Коленчіка, що служив у Хусті, тієї ночі січовики винесли 48 гвинтівків, 58 пістолетів та понад 4 000 набоїв (František Kolenčík. *NA*. Fond MV I, SR (1075–2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083).

⁸¹ Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. Нью-Йорк, 1979. С. 107–108; Заневчик-Гірняк М. На Закарпатській Україні (Спогад). *Літопис Української Повстанської Армії*. Торонто; Львів, 2007. Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка», Головний Командир УПА. С. 218–220.

⁸² Гірняк Л. На стежках історичних подій... С. 107–109.

очікуючи можливого зіткнення з чехословацькими військами, відносини з якими на початок березня 1939 р. стали вкрай напруженими. Кульмінація цього протистояння – події в Хусті проти ночі на 14 березня 1939 р., коли відбувся збройний конфлікт між чехословацькими військами та карпатськими січовиками, що забрав життя близько півсотні осіб з обох боків. Утім, ця проблема – предмет мого окремого розгляду⁸³.

Отже, перехід від співпраці до ворожнечі у відносинах між Карпатською Січчю та чехословацькими органами безпеки відбувся наприкінці 1938 р. і був пов'язаний зі спробами січовиків поступово перебрати на себе повноваження у сфері громадського порядку й безпеки. На першому етапі члени ОНОКС намагалися створювати паралельні структури та безапеляційно втручатися у роботу жандармерії і поліції, чим спричиняли правовий хаос і неспокій серед населення. Негативну роль у цьому процесі відігравали емігранти, а також асоціальні та кримінальні елементи в рядах ОНОКС.

Хоча тертя між карпатськими січовиками й чехословацькими безпековими органами були помітні і до суперечливого призначення Л. Прхали третім міністром в уряді А. Волошина, однак саме це рішення Праги сколихнуло карпатоукраїнське суспільство, призвівши до ескалації чесько-українських відносин і посилення міжнаціональної напруги в Карпатській Україні. Водночас воно сприяло радикалізації самої Карпатської Січі – зростанням її агресії до чеської присутності у краї. Події 16 січня 1939 р. поставили на порядок денний ОНОКС питання заміни чехословацького безпекового корпусу на території Карпатської України. Суперечливе рішення Праги тільки поглибило конфронтацію між сторонами, що вилилося у кілька збройних сутичок і насильницьких інцидентів. Автономний уряд, як правило, займав сторону січовиків у цих конфліктах, переслідуючи власні цілі щодо посилення впливу на правоохоронні органи у краї.

Одним із виявів наростання напруги у краї напередодні розпаду ЧСР стали спроби Карпатської Січі нелегально заволодіти зброєю та амуніцією чехів. Збройний конфлікт, який розгорівся між чехословацькими органами безпеки й карпатськими січовиками на вулицях Хуста та околицях проти ночі на 14 березня 1939 р., не був випадковістю, а тільки кульмінацією ескалації їхніх відносин напередодні розпаду ЧСР.

Досліджуваний антагонізм був певним віддзеркаленням загальних процесів у федералізованій Другій Чехо-Словацькій Республіці, де автономні регіони Словаччини та Підкарпатської Русі боролися за більші повноваження у сфері безпеки та прагнули позбутися надмірної опіки з боку Праги. У цьому дії Карпатської Січі проти чехословацької жандармерії мали чимало подібного з античеськими виступами Глінкової гвардії у Словаччині. Наростання міжнаціональної напруги зумовлювали також криза чехословацької державності, зріст радикального націоналізму, негативний вплив зовнішніх акторів (Німеччини, Польщі, Угорщини, СРСР).

⁸³ Детальніше див.: Пагіря О. 2019. Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? *Карпатська Україна – незалежна держава: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (Ужгород, 14–15 березня 2019)*. Ужгород, 2019. С. 21–37.

REFERENCES

1. Arzhevitin, S. (2013). *Karpatska Ukraina: epokha v dobi. Peredumovy utvorennia, doba nezalezhnosti, spohady i dokumenty*. Vinnytsia: Tezys [in Ukrainian].
2. Birchak, V. (1940). *Karpatska Ukraina. Spomyny i perezhyvannia*. Prague: Natsiia v pokhodi [in Ukrainian].
3. Borák, M. (1997). Obrana Podkarpatské Rusi. *Česko–slovenská historická ročenka*, 173–176 [in Czech].
4. Feierabend, L. (1994). *Politické vzpomínky* (Vol. 1). Brno: Atlantis [in Czech].
5. Hirniak, L. (1979). *Na stezhkakh istorychnykh podii. Karpatska Ukraina i nastupni roky. Spohady i materialy*. New York [in Ukrainian].
6. Holub, O. (1969). Boje Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. *Odboj a revoluce (Prague)*, 7 (5), 5–74 [in Czech].
7. Hrendzha–Donskyi, V. (1987). *Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy. Shchodennyk* (Vol. 8). Washington [in Ukrainian].
8. Jarnecki, M. (2007). W «Republice nauczycieli»: ewolucja stosunków politycznych na Rusi Zakarpackiej w dobie autonomicznej 1938–1939. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 43, 137–152 [in Polish].
9. Jarnecki, M. (2009). *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*. Kalisz–Poznań: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk [in Polish].
10. Jarnecki, M., & Kołakowski, P. (2017). «Ukraiński Piemont». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*. Warsaw: Wydawnictwo «Oficyna Wydawnicza RYTM» [in Polish].
11. John, M., Kliment, Ch. K., & Nakládal, B. (2004). Březen 1939. *Naše vojsko*, 28, 56 [in Czech].
12. Lášek, R. (2008). Jednotka určení SOS. Díl třetí. Prague [in Czech].
13. Lemak, V. (1993). *Karpatska Ukraina 1938–1939 rokiv: derzhavno–pravovyi aspekt*. Uzhhorod [in Ukrainian].
14. Lemak, V. (1993, Berezen 2). Uroky istorii vchat, abo intehralni natsionalisty na Zakarpatti: mynule i sohodennia. *Novyny Zakarpattia* [in Ukrainian].
15. Marek, J. (2004). *Hraničářská kalvárie. Příběhy posledních obránců Masarykovy republiky na severu Čech a Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939*. Prague [in Czech].
16. *Nastup*. (1939, Liutyi 1), 1
17. *Nastup*. (1939, Liutyi 9), 1
18. *Nova Svoboda*. (1939, Liutyi 2), 2
19. *Nova Svoboda*. (1939, Sichen 18), 1
20. *Nova Svoboda*. (1939, Sichen 19), 1–2
21. Pahiria, O. (2019). Podii 13–14 bereznia 1939 r. v Khusti: putch, povstannia chy zbroinyi konflikt? Proceedings of the International Scientific Conference: *Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava*, (pp. 21–37), Uzhhorod, 14–15 bereznia 2019. Uzhhorod [in Ukrainian].
22. Pahiria, O. (2019). Spivpratsia chekhoslovatskykh viiskovykh i «Karpatskoi Sichi» u protydii dyversiiinym aktsiiam Polshchi i Uhorsshchyny proty Karpatskoi Ukrainy (1938–1939). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 97–122 [in Ukrainian].

23. Pisuliński, J. (2003). Karpatorusini w polskiej polityce zagranicznej w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. In *Małe regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy* (pp. 66–79). Rzeszów [in Polish].
24. Plachý, J. (2014). Od pololegálního spolku k protičeskému povstání. Několik poznámek k založení a existenci «Karpatské Siče» v letech 1938–1939. *Historie a vojenství*, 4, 40–47 [in Czech].
25. Plachý, J. (2015). Zpráva pplk. Antonina Zemana – Barovského o událostech na Podkarpatské Rusi v březnu 1939. *Securitas imperii*, 1, 170–189 [in Czech].
26. Shandor, V. (1996). *Spomyny* (Vol. 1: Karpatska Ukraina. 1939–1945). Uzhhorod [in Ukrainian].
27. Stakhiv, Ye. (1995). Kriz tiurny, pidpillia i kordony. Kyiv: Rada [in Ukrainian].
28. Suško, L. (1997). Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomnichovskej – Druhej ČSR. *Česko-slovenská historická ročenka*, 161–197 [in Slovak].
29. Svoboda, D. (2014). Loučení bez dojetí. Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky. *Paměť a Dějiny (Prague)*, 4, 18–30 [in Czech].
30. Svoboda, O. (1939). Na vidtynku Irshava. In *Karpatska Ukraina v borotbi. Zbirnyk* (p. 123). Vienna: Vydannia Ukrainkoï Presovoï Sluzhby [in Ukrainian].
31. Švorc, P. (2007). *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Prague: Nakladatelství Lidové noviny [in Czech].
32. Uriadovyi visnyk. (1939, Sichen 24), 15–16
33. Vehesh, M. (2004). *Karpatska Ukraina. Dokumenty i fakty*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
34. Zanevchyk-Hirniak, M. (2007). Na Zakarpatskii Ukraini (Spohad). In *Litopys Ukrainскоï Povstanskoï Armii. Heneral Roman Shukhevych – «Taras Chuprynka»*, *Holovnyi Komandyr UPA* (Vol. 45, pp. 218–220). Toronto; Lviv [in Ukrainian].

Oleksandr PAHIRIA

PhD

Senior Researcher at the Memorial Museum «Territory of Terror»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

e-mail: bandusak@ukr.net

FROM COOPERATION TO ENMITY: CONFRONTATION BETWEEN THE CARPATHIAN SICH AND THE CZECHOSLOVAK SECURITY AGENCIES (1938 – 1939)

The article studies the evolution of relationships between the Carpathian Sich paramilitary organization and the Czechoslovak security agencies on the territory of Podkarpatska Rus' (Carpatho-Ukraine) at the turn of 1938–1939 as they escalated towards mutual hostility. Drawing on the vast archival sources the article traces three conflict lines between the sides: 1) interference by Sich members into the area of public order and security; 2) anti-Czech demonstrations sparked by the controversial decision of Prague to nominate the Czech army general Lev Prchala to the post of the third minister in the Carpatho-Ukraine autonomous government; 3) attempts by Sich members to steal weapons and ammunition from the depots of the Czechoslovak gendarmerie. Though frictions between the sides were visible even

before, it was the mid-January 1939 decision of the Prague government to appoint general Prchala that stirred up Carpatho-Ukrainian society, led to the escalation of Czech-Ukrainian relations, and increased inter-ethnic tensions in Carpatho-Ukraine. It fostered the radicalization of the Carpathian Sich and boosted its aggression against the Czech presence in the region. These events put high on the Carpathian Sich agenda the necessity to replace the Czechoslovak security corps on the territory of Carpatho-Ukraine. They resulted in several armed clashes with the Czechs and attempts by Sich members to seize weapons from the gendarmerie deposits. As a rule, the autonomous government took the Sich side in these conflicts while pursuing its plans to increase the influence on the law enforcement agencies in the region. Amid heightened tensions, the armed conflict, which broke out between the Carpathian-Sich and Czechoslovak troops in Khust and its vicinities before the dissolution of the Czecho-Slovak Republic, was not a coincidence, but the logical outcome of the exponential escalation of their relations in the previous months. The studied antagonism reflected certain tendencies in the whole Second Czecho-Slovak republic, where the autonomous region of Slovakia and Podkarpatska Rus' had been striving for more powers in security and sought to get rid of excessive Prague patronage. In this regard, Carpathian Sich's actions against the Czechoslovak gendarmerie had many similarities with the Hlinka Guard's anti-Czech campaign in Slovakia.

Keywords: Czech-Slovakia, Carpatho-Ukraine, Carpathian Sich, Lev Prchala, gendarmerie

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2020
33

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. 540 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії України, а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують українсько-угорську наукову співпрацю, аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст. та за діалектними джерелами, а також дослідження проблеми інтеграції науково-технічного прогресу (психолінгвістичний аспект).

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу підручників з української літератури XIX століття в університетській системі, особливостей зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття, а також дослідження поезії – віршів Шевченка та урбаністичних віршів Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. Vol. 33. 540 p.

The collection unites studies in history, linguistics, and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in Ukraine's history and contain research about famous people and their importance in forming Ukrainian statehood.

Linguistic studies represent Ukrainian-Hungarian scientific cooperation, analysis of linguistic phenomena based on the materials of the 16th-18th centuries and dialect sources, and research on the problem of integration of scientific and technological progress (psycholinguistic aspect).

Research on literary studies focuses on the analysis of textbooks on Ukrainian literature of the 19th century in the university system, the features of the events of World War II in the prose of Russia, the USA, and Hungary of the 20th century, as well as a study of poetry - poems by Shevchenko and urban poems by George Heim and Bohdan Ihor Antonych.

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 03.12.2020 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Паршин Ілля. Маловідома згадка про грамоту Луцького єпископа від 1319 року	3
Войтович Леонтій. Стільсько: між фактами і вигадками.	13
Пашук Володимир. Греко-католицьке духовенство – важливий соціальний чинник формування товариства «Просвіта»	38
Кондратюк Костянтин, Коцюмбас Ореста. Академічна гімназія у Львові (1849–1914)	50
Руда Оксана. Роль політичної партії «Мізрахі» в розвитку єврейського приватного шкільництва у міжвоєнній Польщі	69
Chotary Juriy. Пона Згінуї, the symbol of freedom and courage	81
Пагіря Олександр. Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі (1938–1939)	90
Ільницький Василь, Батюк Тарас. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 «Чорний ліс» (1946–1947)	111
Артимишин Юлія. «Закерзоння» як концепт: лінія–кордон–терен–втрачений регіон?	137
Боднар Галина. «Постійно відчували цензуру і відповідну планку над собою»: Львівський університет імені Івана Франка в 1970-х – середині 1980-х років (структура, викладачі, кадрова політика)	157
Піх Олег. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004)	177
Артимишин Павло. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні	194
Krasivskyi Orest, Pidberezhnyk Nadiia. Problems of nation-building processes in Ukraine at the present stage	214
Попко Сергій. Військово-політична співпраця України з НАТО: особливості імплементації програм співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття).	222
Матіїв Юлія. Соціальна політика в дискурсі політичних партій на позачергових виборах до Верховної Ради у 2014 році.	234
Воєнна історія	243
Підшибякін Сергій. Іловайська трагедія 2014 року в дискурсі української громадської думки	243

Полтавець Юрій. Особливості навчального процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на сучасному етапі	260
Постаті	270
Патер Іван. Іван Пулкою – український патріот, політик, державник	270
Сова Андрій. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського в Канаді.	294
Каменцев Денис. Публіцистична діяльність Володимира Сальського	306
Галів Микола, Огар Анна. «Член ОУН» Варвара Степанівна Журбенко: доля репресованої вчительки (за матеріалами архівно- кримінальної справи)	318
Кравець Наталія. Архівно-слідча справа Василя Проходи як історичне джерело	331
Костишин Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана в 1920–1960-х роках	342
Романюк Михайло. Життєвий шлях Лицаря Срібного хреста заслуги УПА Івана Червака («Дністрового»).	352

МОВОЗНАВСТВО

Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Внесок Іштвана Удварі в реабілітацію наукової спадщини Антонія Годинки	364
Осінчук Юрій. Церковнослов'янські запозичення в лексичній системі української мови XVI–XVII століть	379
Ястремська Тетяна. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення.	394
Мех Наталія, Мех Олег. Інформаційно-техногенний фактор і людина: психолінгвістичний аспект	411

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Генц Адріана. Історія літератури чи філологічні студії: підручники з української літератури XIX століття в університетській системі	422
Барань Адальберт. Особливості зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття (за романами Василя Гроссмана «Життя і доля», Джеймса Джонса «Віднині і повік», Імре Кертеса «Знедоленість»)	433
Шкраб'юк Петро. У житті й боротьбі – разом (чотири силуетки про незвичайних жінок України)	448
Пастух Тарас. Шляхи рецепції віршів Шевченка	465
Гаврилів Тимофій. Місто в модерністичній поезії. Урбаністичні вірші Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича	480

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Мочернюк Наталія.** [Рец.]: «Живий живе гадає!»: творча спадщина і чин Івана Іванця з погляду XXI століття [на кн.]: Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина / Упоряд. А. Яців і Р. Яців; вст. сл.: П. Гринчишин; наук. ред. і авт. вст. ст. д.і.н. М. Литвин. Львів, 2019. 476 с.: іл. 494
- Голик Роман.** [Рец.]: Львівська Ставропігія XVIII – початку XX століття: консервативна організація перед викликами модерності [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с. 499
- Тараніна Богдана.** [Рец. на кн.]: Максим Яременко. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Вид-во УКУ, 2017. 272 с. (Серія «Київське християнство», т. 4). 503
- Приступа Євген.** [Рец. на]: Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2019. 512 с. 512
- Міщанин Василь.** [Рец. на]: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок. 516
- Голик Роман.** [Рец.]: Освіта для нації: нова праця про міжвоєнну Галичину [на кн.]: Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції: монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. 526

ЮВІЛЕЇ

- Ресент Олександр.** *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* . . . 530
- Ястремська Тетяна.** Слово про Вчителя:
до ювілею Павла Юхимовича Гриценка. 533